

РОЗДІЛ І ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ В ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

В.Ю.Ковальчук

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПІДГРУНТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В своей статье автор обращается к важной для гармонического развития отечественного образования и культуры проблеме развития и совершенствования системы образования в школе, поскольку именно общеобразовательная подготовка и сформированные в школе мировоззренческие стереотипы и ценности в конечном счёте осуществляют важную роль и в дальнейшем формировании профессиональных качеств современного учительского корпуса. Автор статьи акцентирует в ней внимание на определении основных принципов и, соответственно, средств такого реформирования.

The article deals with certain educational problems of nowadayscommuniti: the mice of illiterate, tht expulsion of pupils from schools, inadequate level graduates.

Суспільно значимущі вимоги до професійних і особистісних якостей майбутнього вчителя визначаються, насамперед, визначеними у суспільстві стандартами змісту освіти. У залежності від того, чому потрібно навчати дітей, що вони повинні знати, вирішується і питання, яким має бути вчитель. У 1993 році було прийнято Державну національну програму "Освіта" [1], яка визначила основні напрями реформування змісту шкільної освіти в Україні наприкінці ХХ ст.

Найбільш важливим на нашу думку, є початок процесу навчання. Його аналіз доволі ґрунтовно і переконливо здійснює у своїй роботі знаний педагог, теоретик і практик навчання у молодших класах О.Савченко [2]. На її думку, через засвоєння змісту освіти особистість готується до збереження й розвитку

культури у широкому її розумінні. Тому зміст шкільної освіти, навіть у початковій школі, не може бути вузьким. Він має живитися різними джерелами, серед них найголовніші – наука, виробничі технології, краєзнавство, людинознавство, педагогічні й психологічні знання тощо. Відтак, управлінці системи вітчизняної освіти, а також і науковці протягом останніх десятиліть досить ґрунтовно опрацьовували проблему модернізації та реформування професійної підготовки вчителя в сучасному динамічному суспільстві, що повсякчас потребує відповідних трансформацій. Серед авторів, які займалися аналізом зазначеної проблеми, найбільших результатів досягли В.Андрущенко, Ю.Бабанський, Ю.Васьков, В.Галузинський, Т.Гришина, П.Дракер, О.Дубасенюк, М.Євтух, І.Зязюн, М.Кларин, Г.Костюк, В.Кремень, А.Кузьмінський, М.Левківський, І.Лернер, В.Микитась, М.Михальченко, О.Савченко, В.Скотний та інші.

У той же час слід зважати на цілий ряд обставин соціально-економічного, дидактико-психологічного та етико-естетичного характеру, які найбільше загострюються саме у добу інтенсивних суспільно-політичних трансформацій, і які особливо зачепили систему вітчизняної освіти. Саме тому численні дослідники трансформаційних зрушень в системі вітчизняної освіти акцентуючи увагу на тих чи інших аспектах її розвитку, припускаються однобічних несистематичних узагальнень. Відтак, мету статті визначає потреба здійснення цілісного теоретико-методологічного аналізу концепцій і основних принципів модернізації та реформування саме підґрунтя професійної підготовки вчителя на сучасному вітчизняному освітньому просторі, яке закладається на етапі шкільної підготовки майбутнього спеціаліста.

Автор статті вважає за потрібне підкреслити, що зміст освіти не повинен зазнавати впливу будь-яких політичних партій і класового підходу у доборі навчального матеріалу, в оцінці тих чи інших явищ, подій тощо. Однак це не означає, що зміст освіти не повинен забезпечувати соціалізацію дитини, тобто безболісне входження її у світ цінностей, зафіксованих Конституцією, законами нашої країни, закріплених традиціями і звичаями народу.

Головні законодавчі засади цього процесу визначені у Конституції України таким чином:

"Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом" (ст.10).

І далі: "Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України" (ст. 11).

Загальнолюдське і національне у змісті освіти має, на думку О.Савченко, співвідноситися як ціле і частина [2,52]. Адже особистість індивідуально проходить основні етапи духовного розвитку людства. Це доволі переконливо обґрунтував у передмові до "Феноменології духу" Г.В.Ф.Гегель, назвавши законом співпадіння онтогенезу (розвитку індивіда) і філогенезу (розвитку людства як виду) [3]. Призначення ж системи освіти – зорієнтувати особистість в усій різноманітності духовної скарбниці людства і насамперед національної.

Безумовно погоджуємось з О.Савченко, що вивчення рідної мови, природи, історії, прилучення до найвищих досягнень духовної і матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, народних ремесел має стати не лише джерелом знань, а й незамінним засобом формування національної самосвідомості. Національна самобутність школи має забезпечуватися не лише змістом навчання, а й дизайном навчального закладу, позакласною роботою, зв'язками з етнічним середовищем.

Основні принципи реформування змісту сучасної початкової освіти – гуманітаризація, диференціація, інтеграція. Саме аналіз цих принципів подає у праці "Дидактика початкової школи" О.Савченко. Їх реалізація має на меті формування

творчої особистості як умови і результату повноцінного процесу навчання.

Гуманітаризація змісту на всіх рівнях освіти – це, передусім, вияв нового мислення світового співтовариства щодо глобальних проблем розвитку людства. Вона передбачає передусім посилену увагу до внутрішнього світу людини, найбільше сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей. У філософії гуманістичні цінності давно набули свого розвитку і обґрунтування. В сучасному глобалізованому суспільстві стає зрозумілим, що без прищеплення цих цінностей неможливий не лише успішний розвиток окремої людини, але і безпечний і поступальний розвиток народів усієї планети.

Пріоритетна ціль у гуманітаризації школи належить мовній, літературній, історичній, естетичній освіті, людинознавчим курсам, завдяки яким діти краще пізнають свою національну самобутність і світ, людей, суспільство, вчать самоорганізації і саморегуляції поведінки. Це сприяє розвитку гуманітарного мислення, утвердженню самоцінності кожної особистості. Важливим елементом гуманітаризації школи є такий предмет як “Я і Україна”, який нещодавно було введено з першого класу навчання. Гуманітарна спрямованість початкової освіти передбачає ознайомлення з регіональними особливостями у побуті, традицій, трудової діяльності населення краю, різноманітністю жанрів народної творчості, народним землеробським календарем тощо.

Гуманітаризація визначає, що людина у взаєминах з природою – не володар, а лише її частинка. Тому ставиться мета змалку виховувати відповідальне ставлення дитини до свого довкілля. Елементи екологічної освіти вводяться з перших класів школи.

Таке багатоаспектне явище, як гуманітаризація змісту освіти, здійснюється можливостями не лише гуманітарних, а й інших предметів. У змісті математики, трудового навчання, природознавства, роль яких незамінна у формуванні світогляду, мають бути компоненти, що сприяють виробленню гуманітарного ставлення до навколишньої дійсності. До речі, в Україні саме щодо фізики як шкільного предмету С. Гончаренко

було розроблено цілісну педагогічну систему формування наукового світогляду учнів, щоправда на базі марксистської філософії [4].

Важливим є і формування у дітей понять про здоровий спосіб життя та свої фізичні можливості, здатності до саморегуляції поведінки, оволодіння засобами відтворення працездатності тощо. Міністерством освіти і науки введено з першого класу спеціальний предмет “Основи здоров’я” [5].

Українську мову як державну слід вивчати в початкових школах усіх типів так, щоб діти вільно володіли нею, усвідомлювали, відчували через мову свою ментальність, свої витоки. Змістовне і часове співвідношення її вивчення з вивченням інших мов, на нашу думку, має визначатися їх близькістю. Мета вивчення нерідких мов – передусім опанування уміннями та навичками спілкування, без яких не обійтись у нашому глобалізованому світі. Початкова школа повинна бути багатомовною, адже сприйняття молодших учнів до засвоєння мов – науково доведений факт. Інша справа, що сучасна методика досі не визначилася, на якому етапі вивчення рідної мови оптимально вводити другу – слов’янську, третю – англійську або арабську мови тощо.

Виняткове значення у загальнокультурному розвитку дитини має мистецтво як засіб передачі морального досвіду свого народу й усього людства, джерело дитячої творчості і засіб спілкування. Важливим є не лише введення окремих спеціальних предметів, пов’язаних з розвитком мистецьких навичок, але і включення естетичного елементу в усі інші навчальні предмети.

Диференційований підхід до визначення змісту освіти має бути обов’язковим принципом функціонування початкової школи [6;7]. Він забезпечується різними шляхами залежно від типу школи та рівнів готовності дітей до навчання і може виявлятися в тому, що одні й ті самі цілі початкової школи досягаються на різному матеріалі. Наприклад, учитель обирає для навчання своїх учнів грамоти один з можливих варіантів змісту, зафіксований у певному букварі, тобто предмет може не змінювати своєї назви, але викладатися за різними навчальними програмами і підручниками. У світовій практиці це отримало

назву диверсифікації способів і джерел навчання. Подібна диверсифікація – підґрунтя для демократизації освітнього процесу.

Зміст початкової освіти диференціюється залежно і від типу школи. Нині створюються різні підручники для масових шкіл, прогімназій, авторських шкіл.

Психологи і методисти радять при визначенні змісту початкової освіти враховувати рівень готовності дітей до навчання. Зокрема, для обдарованих дітей і тих, кому навчання дається з відчутними труднощами, рекомендуються різні навчальні програми та підручники, але з обов'язковим відображенням базового компонента. Тут диференціація може виявлятися у звуженні чи розширенні інформаційної частини, зміні темпу засвоєння, способів подачі матеріалу.

Крім зовнішньої диференціації (на рівні змісту предметів і різних способів організації його засвоєння), у початковій ланці широко застосовується і внутрішня. Вона передбачає диференціювання змісту навчального матеріалу для учнів з різною підготовкою у межах теми чи окремого уроку, що дає змогу дати сильнішим дітям матеріал, який стимулює їхній розвиток, а слабшим – полегшити засвоєння програмного мінімуму. Це також важливий елемент демократизації освіти, який вимагає відповідної педагогічної майстерності вчителя. Йдеться також про те, що сутність засвоєних елементарних знань не повинна суперечити науковим твердженням, тобто в доборі змісту мають одночасно враховуватися принципи науковості і доступності.

Особливість сучасної науки – інтеграція знань про розвиток навколишнього світу і суспільства. У дітей досить рано з'являється свій "образ світу". Попри його недосконалість, він має істотну характеристику – цілісність сприймання навколишнього. Із вступом до школи ця цілісність, на думку О.Савченко [2,55], зазнає небезпеки бути зруйнованою через кордони між окремими предметами. Результативність знань, які здобувають діти, мало пов'язані між собою. Деякі вчителі застосовують на своїх уроках міжпредметні зв'язки, але це має епізодичний характер. Якісно новий рівень синтезу знань – інтегровані предмети, інтегровані курси, які об'єднують навколо

певного поняття чи теми різнорідні знання. Синтез цих знань допомагає показати об'єкт з різних боків, розкрити взаємозв'язок явищ, інтенсивно формувати аналіз, порівняння, узагальнення. Особливо це важливо для формування світоглядних, людинознавчих, екологічних, комунікативних умінь, понять.

Інтегровані курси можуть будуватися на основі злиття двох-трьох предметів в один або об'єднання знань з окремих проблем в інтегровані блоки. Введення інтегрованих курсів (предметних і проблемних) створює передумови для різнобічного розгляду базових понять, явищ, ширшого охоплення змісту, формування в учнів самостійного мислення, позитивно-емоційного ставлення до пізнання, економного використання навчального часу. Інтеграція змісту дає можливість зменшити кількість обов'язкових предметів, раціонально використовувати педагогічні кадри, особливо в малокомплектній і неповній середній школах. Ученим складно виділити системоутворюючі поняття, які відображають реально існуючу потребу їх цілісного і різнобічного розгляду. Скажімо, такі поняття, як *слово, величина, форма, розмір, простір, час* тощо, безумовно, вимагають інтеграції знань з різних галузей. Очевидно, що ці поняття підлягають, передусім, визначенню з позицій філософії. Це не означає, що філософію повинні вивчати у молодших класах. Але безумовно означає необхідність наявності базових філософських знань і відповідних світоглядно-методологічних напрацювань у вчителів початкової школи. У цьому одне з важливих завдань філософії освіти.

Зміст освіти має систематично оновлюватися й водночас відповідати державним вимогам щодо якості навчання. Найбільш цінною і довготривалою частиною системи народної освіти є загальноосвітня підготовка – її базове ядро.

Державний стандарт загальної середньої освіти має відображати суспільний ідеал і враховувати реальні можливості особи і системи освіти в його досягненні. Як комплексний нормативний документ він включає:

- базовий навчальний план середньої школи, який дає цілісне уявлення про змістовне наповнення і співвідношення основних галузей знань за роками навчання в середній

школі та його структуру (державний компонент як інваріантна частина базового плану і регіональний та шкільний компоненти як варіативна його частина; додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття; курси за вибором і факультативні заняття тощо);

- освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) як змістова конкретизація цілей загальноосвітньої підготовки учня середньої школи в навчальних програмах з предметів, що входять до інваріантної частини базового навчального плану й вивчаються на певних ступенях навчання, а також система вимог, що визначають рівень засвоєння змісту освітньої галузі чи предмета, обов'язкового для кожного учня;
- державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання (початкова, основна і старша школа), що засвідчує досягнення учнем мети загальноосвітньої підготовки на певному віковому етапі свого розвитку; вони містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти.

Проекти базового навчального плану, змістове наповнення освітніх галузей, система вимог до їх засвоєння є нині предметом широкого обговорення вчених, викладачів вищих навчальних закладів, учителів. Після їх експериментальної перевірки у різних типах середніх загальноосвітніх закладів будуть підготовлені нові навчальні програми, підручники, навчальні посібники для впровадження державних стандартів у шкільну практику.

Зміст кожного предмета передбачає наявність двох частин – інваріантного (незмінного) ядра, яке переглядається порівняно рідко, і варіативної частини – оболонки, яка має порівняно швидко реагувати на запити суспільства і систематично оновлюватися й переглядатися.

Основою вироблення державного стандарту освіти, як зазначалось, має стати суспільний ідеал. Ось як визначає його міністр освіти і науки В.Кремень: “У Доктрині розвитку освіти України найперші позиції, які має забезпечувати система освіти,

- це формування особистості, котра усвідомлює свою належність до українського народу, зберігає і продовжує українські-культурно-історичні традиції, шанобливо ставиться до рідних святинь, української мови, історії, а також до культури всіх національностей, які проживають в Україні, виявляє культуру міжетнічних та міжособистісних стосунків". Відповідно "необхідно змінити методологію підготовки вчителя – формувати майбутнього спеціаліста як особистість, здатну до самонавчання упродовж життя, до прийняття рішення в інтересах дитини. Цей процес передбачає створення варіативних навчальних планів і програм, введення нової системи контролю оцінювання, стимулювання, нової структури змісту і тривалості навчання. Ми ніколи не матимемо суспільства, що постійно навчається, якщо не буде постійно навчатися вчитель" [8,32-33]. Реформи середньої школи було розпочато з перших класів і у початковій школі, ми вже маємо не лише теоретичні напрацювання, але і практичний досвід перетворень.

Так О.Савченко пропонує таке узагальнення основних теоретичних засад побудови змісту сучасної початкової освіти [2,58-60]. Відповідно до загальнодержавних цілей початкового навчання в змісті освіти мають відбиватися чотири основні елементи:

- система знань (уявлень, понять, фактів, зв'язків, залежностей) про природу, людину, суспільство, техніку тощо;
- система загальних способів навчальної діяльності;
- досвід індивідуальної творчої діяльності;
- досвід емоційно-вольового, морального, естетичного ставлення людини до навколишньої дійсності, вміння користуватися системою цінностей суспільства.

Для більш точного визначення орієнтирів у становленні нового змісту освіти та ролі вчителя у цьому процесі варто звернутись до питання базових принципів освіти, якими мають керуватись усі учасники освітнього процесу і передусім – вчитель.

Спочатку з'ясуємо деякі тенденції кадрової політики у сфері освіти у світовому масштабі та в Україні. У період 1960-

2000 років число охоплених середньою освітою у світі збільшилось з 91 до 382 млн. осіб, а рівень охоплених виріс більш, ніж удвічі – з 29% до 65% [9,274]. В розвинутих країнах середня освіта стала загальною, а у країнах, що розвиваються, число охоплених середньою освітою за цей час виросло більш, ніж у 7 разів.

Водночас, кількість викладацького складу у світі зростає в основному за рахунок малорозвинутих країн – з 59% до 64% у регіональному світовому розподілі. Кількість викладацьких кадрів у розвинутих країнах світу зменшилась у світовій пропорції з 27% до 23%. Власне, це говорить про те, що кількість викладачів всіх рівнів у розвинених країнах стабілізувалась, тоді як викладачі у країнах, що розвиваються, працюють з перевантаженням.

В Україні ситуація з кількістю викладацьких кадрів статистично краща, адже за роки незалежності розширили свій професорсько-викладацький склад більшість державних закладів, а також з'явилась доволі велика кількість недержавних освітніх закладів. Втім, більшою мірою в Україні це стосується вищої школи, тоді як у середній, і особливо в сільській школі ситуація з кількістю викладацьких кадрів (вчителів) значно тривожніша. А особливо тривожною є ситуація з якістю викладацького складу в системі освіти. І не лише в Україні. Адже якщо кількість викладачів у розвинених країнах не збільшилась, то вимоги до них значно зросли. А особливо багато залежить від професійного та світоглядно-методологічного рівня вчителів і викладачів у країнах, що поставили перед собою завдання інтенсивної модернізації суспільства. До таких країн належить і Україна.

У деяких країнах, наприклад у США, частка адміністративного та допоміжного персоналу у системі освіти складає понад 50% (для порівняння у Греції – менше 5%) [9,276]. Очевидно, це свідчить про велике значення процесів управління освітою і самоосвітою в деяких країнах.

Важливим показником є співвідношення тих, що навчаються, до тих, хто навчає. У країнах, які входять до Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) (до речі, України там поки що немає), відмінності по цьому

показнику доволі значні [10,119]. У державних початкових школах країн ОЕСР число учнів на одного вчителя коливається від 31,7 у Республіці Корея до 9,5 у Норвегії. В державних середніх школах це співвідношення коливається від 23,7 в Кореї та Туреччині до 6,9 у Фламандській громаді Бельгії. З мірою підвищення рівня освіти збільшується кількість викладачів порівняно з кількістю учнів. У середньому по країнам ОЕСР співвідношення “учні-викладачі” зменшилось з 18,2 на початковому рівні до 16,2 на першому ступені середньої освіти і до 13,5 на другому ступені середньої освіти.

Тенденція до збільшення кількості вчителів щодо кількості учнів, очевидно, зберігатиметься і надалі, оскільки вона відповідає світовій стратегії освіти на особистісно-орієнтоване навчання. Сутністю його є партнерство всіх учасників навчально-виховного процесу, утвердження ідей гуманізму, стимулювання до творчості й самореалізації як учнів, так і вчителів.

Отже, сучасний зміст початкового навчання має бути багатокомпонентним і національним, бо це – об'єктивна передумова реалізації його розвиваючих і виховних функцій.

Важливим висновком, який стосується всієї середньої школи є наступний. У доборі змісту слід керуватися не критерієм максимуму того, що може засвоїти дитина, а тим, наскільки цей зміст сензитивний віковому періоду, які базові потреби він задовольняє, що дає для подальшого розвитку, які можливості для економного використання навчального часу і розумових сил учнів відкриває.

Тому до конструювання змісту слід підходити системно, тобто бачити взаємозв'язок різних чинників, що впливають на якість навчання, і виділяти серед них пріоритети його добору й удосконалення. Для початкової ланки – це спрямованість на загальний і різнобічний розвиток дітей та повноцінне оволодіння всіма компонентами навчальної діяльності. У зв'язку з цим у доборі змісту необхідно одночасно враховувати:

- його наступність і перспективність;
- потенційні можливості для взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку;

- можливість достатнього за тривалістю і частотою впливу на кінцеві результати навчання;
- об'єктивні передумови для організації навчальної діяльності різних рівнів складності.

Література

1. Державна національна програма “Освіта: Україна XXI століття”. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
2. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Система наук. Ч. 1. Феноменологія духа / Г. Шпет (пер). – Репр. изд. 1959 г. – СПб.: Наука, 1999. – 444 с.
4. Гончаренко С.У. Формування наукового світогляду учнів під час вивчення фізики: Посібник для вчителя. – К.: Рад. школа, 1990. – 207 с.
5. Бойченко Т.Є., Савченко О.Я. Основи здоров'я. Підручник для 1 класу. – К.: Навчальна книга, 2002. – 96 с.
6. Гришина Т.В. До джерел рівневої диференціації // Рідна школа. – 1995. - № 7-8. – С.25-29.
7. Кларин М.В. Обучение на основе полного усвоения (Анализ мирового опыта) // Дифференциация как система. – М.: Новая школа, 1992. – Ч.1.
8. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
9. Курс лекцій по соціології образования: Учебное пособие для вузов / Под общ. ред. В.И.Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2003. – 423 с.
10. Education at a Glance OECD 1997. – P., 1997.

А.А.Слободянюк, В.М.Лис

ГУМАНИТАРИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається організація вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу для всіх рівнів підготовки студентів технічних університетів.